

Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

КОБИЛЯНСЬКА ТЕТЯНА ВІКТОРІВНА

УДК 378.018.8:159.9-051]:316.614.5(043.3)

**ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО
РОБОТИ ІЗ СІМ'ЯМИ ПІДЛІТКІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ
ПІДГОТОВКИ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Умань – 2019

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор
Безлюдний Олександр Іванович,
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини, ректор.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, доцент
Кучай Олександр Володимирович,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України,
доцент кафедри педагогіки;

кандидат педагогічних наук
Нікітська Юлія Мирославівна,
Черкаський національний університет імені Богдана
Хмельницького,
старший викладач кафедри педагогіки вищої школи і
освітнього менеджменту.

Захист відбудеться «24» травня 2019 р. о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 74.053.01 в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини за адресою: 20300, м. Умань, вул. Садова, 2.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини за адресою: 20300, м. Умань, вул. Садова, 2.

Автореферат розісланий «22» квітня 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

С. В. Совгіра

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Реформування економічного, політичного і соціального життя суспільства серйозно змінило систему виховання молодого покоління та сприяло прояву ознак кризи сім'ї як педагогічної системи. Зростає число неблагополучних, конфліктних сімей. Швидко збільшується чисельність підлітків, які не навчаються і не працюють. Серйозною проблемою стають наркоманія і дитяча проституція. Криза сімейного виховання проявляється у зростанні дитячого суїциду. У благополучних сім'ях існують свої проблеми. Надмірна зайнятість батьків, пов'язана з проблемою виживання сім'ї, нерідко призводить до відчуження дітей. Авторитарний стиль виховання, репресивна поведінка батьків, психологічне і фізичне насильство по відношенню до дітей викликають байдужість до установок сімейного виховного середовища, призводять до демонстративної опозиційності, стимулюють прагнення до соціально незрілих субкультур. Вирішувати такі завдання покликані педагогічні колективи освітніх установ, зокрема, психологи.

У зв'язку з цим на державному рівні розроблено і прийнято ряд правових актів: Закон України «Про вищу освіту» (2014), «Про освіту» (2017), Національну доктрину розвитку освіти України у XXI столітті (2002), Стратегію інноваційного розвитку України на 2010-2020 в умовах глобалізаційних викликів (2010), Концептуальні засади розвитку педагогічної освіти України (2011), Національну стратегію розвитку освіти України на період до 2021 року (2013), Постанову «Про затвердження Порядку виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб)» (2013), у яких наголошується на необхідності надання допомоги батькам у підготовці молодого покоління до життєдіяльності, докорінного перетворення психолого-педагогічної практики у роботі з сім'єю в динамічно змінному світі, що вимагає високопрофесійної підготовки фахівців.

Дослідження, здійснені останніми роками, створили теоретичне підґрунтя для подальшої розробки питань психології сім'ї. Зокрема, дослідженню піддавалися питання розвитку інституту сім'ї, її функцій (Р. Байярд, О. Бичкова, Р. Бернс, Т. Галкіна, С. Керкіс, І. Крапивка, Л. Любчак, І. Міняйло, Ю. Сидоренко, О. Товканець, О. Шостакович, Ю. Якубова та ін.); класифікації сімей, в основу яких покладено певну істотну ознаку (І. Горохова, І. Грига, А. Кочубей, Н. Куб'як, І. Солодилова, І. Титаренко, В. Торохтій, І. Трубавіна, А. Чобанян та ін.).

Актуальна потреба у наданні психолого-педагогічної допомоги батькам у підготовці молодого покоління до життєдіяльності вимагає підготовки творчо працюючих, здатних здійснювати успішну роботу з сім'ями різного типу (від процвітаючої до маргінальної) кваліфікованих фахівців. Це викликало потребу підвищення якості підготовки майбутніх психологів, формування у них готовності до роботи з сім'єю школяра.

Відповідні дослідження здійснено у психологічній науці (О. Бондаренко, О. Грейліх, І. Краснощеченко, Н. Макаренко, С. Максименко, Н. Мась, О. Оклей-Проданюк, В. Панок, Л. Пастух, Н. Пророк, О. Райкова, Д. Романовська, В. Семиченко, Я. Стреляу, В. Юстицкіс та ін.); соціологічних дослідженнях (О. Водяна, І. Григ, І. Зверева, А. Капська, О. Карпенко, І. Крапивка, Ю. Сидоренко, Л. Часовська та ін.), педагогіці (О. Безлюдний, Т. Жук, Т. Ілляшенко, Т. Кравченко,

О. Кучай, С. Миронова, А. Обухівська, А. Шевцов, О. Шостакович та ін.). У працях науковців знаходимо думку про те, що професійна підготовка майбутніх психологів має спрямовуватися на актуалізацію професійно важливих особистісних якостей, формування професійної компетентності, професійних навичок, які дозволяють досягати успіху у професійній діяльності.

Увагу науковців привертають особливості роботи психологів з дітьми вразливих категорій, а також із їхніми сім'ями в аспекті інклюзивного навчання (Ю. Битько, У. Голоднюк, В. Григоренко, І. Демченко, І. Зверева, Т. Ілляшенко, А. Капська, І. Луценко, О. Мамай, С. Миронова, Л. Нижник, Л. Поляниця, В. Пушкаренко, Н. Софій, І. Трубавіна, А. Шевцов, Я. Юрків). Автори наголошують на винятковій важливості професійної діяльності психологів, пов'язаній із корекційним спрямуванням навчання і виховання дітей вразливих категорій.

Останнім часом зростає кількість наукових досліджень, спрямованих на вдосконалення змісту професійної підготовки психологів в умовах закладів вищої освіти, використання інноваційних технологій та організаційних форм, активних методів навчання (В. Бажанюк, Ж. Вірна, Б. Дем'яненко, Т. Жванія, І. Литвиненко, Н. Лунченко, Н. Нагорна, В. Носков, В. Панок, Н. Пов'якель, Г. Пономарьова, Л. Процай, Л. Смеречак, А. Фурман, Я. Чаплак, Т. Червона, А. Швалб та ін.).

Водночас, низка проблем підготовки майбутніх психологів все ще не знаходить достатнього освітлення в педагогічних дослідженнях, так, актуальне сьогодні питання про формування готовності майбутнього психолога до роботи із сім'ями підлітків поки не підкріплене ні теоретично, ні експериментально.

Усе вищесказане дає змогу виділити низку суперечностей між:

- потребою у визначенні сутності та особливостей підготовки майбутніх психологів та відсутністю системного вивчення цієї проблеми;
- потребою в цілеспрямованому формуванні готовності майбутніх психологів до здійснення роботи із сім'ями підлітків і недостатньою розробленістю науково обґрунтованого теоретичного, програмно-змістового і методичного забезпечення цього процесу;
- зростаючою затребуваністю фахівців і низьким рівнем реальної готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків.

Отже, актуальність проблеми, викликана зазначеними вище суперечностями, нагальна потреба забезпечення ефективності процесу формування готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків та недостатня розробленість означеної проблеми у теорії й практиці зумовили вибір теми дослідження – **«Формування готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків у процесі професійної підготовки»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження обраної проблеми здійснювалося відповідно до основних напрямів та завдань наукової теми кафедри психології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини «Психологічні аспекти формування творчої особистості вчителя, студента, учня» (номер державної реєстрації № 0111U00746). Тему затверджено вченою радою Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (протокол № 11 від 24.05.2016) та узгоджено на

засіданні Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол № 5 від 14.06.2016).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити педагогічні умови формування готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків у процесі професійної підготовки.

Гіпотеза дослідження. Процес формування готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків у процесі професійної підготовки відбуватиметься більш ефективно в разі дотримання таких педагогічних умов: інтеграції психологічних і педагогічних знань у процесі оновлення змісту фахових дисциплін; розвитку у майбутніх психологів ціннісного ставлення до роботи із сім'ями підлітків на основі використання інноваційних форм та активних методів; включення студентів у реальну практичну взаємодію із сім'ями підлітків з використанням педагогічних технологій через оптимальне поєднання аудиторної та позааудиторної роботи.

Відповідно до мети й гіпотези визначено такі **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати ступінь розробленості проблеми у науковій літературі, розкрити зміст і уточнити сутність ключових понять дослідження.

2. Уточнити критерії, показники та рівні готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків у процесі професійної підготовки.

3. Здійснити діагностику готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків у процесі професійної підготовки.

4. Розробити та апробувати модель, теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити педагогічні умови формування готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків у процесі професійної підготовки.

Об'єкт дослідження – професійна підготовка майбутніх психологів.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків у процесі професійної підготовки.

Методи дослідження. Для перевірки гіпотези дослідження і розв'язання визначених завдань використано такі методи: *теоретичні* – аналіз наукових джерел із проблеми дослідження, що дало змогу визначити об'єкт, предмет, мету дослідження, сформулювати його завдання, уточнити сутність понять «робота майбутніх психологів із сім'ями підлітків», «готовність майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків», «формування готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків у процесі професійної підготовки»; метод моделювання – для розробки моделі формування готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків у процесі професійної підготовки; *емпіричні* – бесіда, спостереження, тестування, анкетування, педагогічний експеримент: пілотажний – для отримання інформації про роботу фахівців-психологів та ставлення до неї майбутніх психологів, орієнтованих на взаємодію з сім'єю, констатувальний – для визначення вихідного стану готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків у процесі професійної підготовки; формувальний – для перевірки ефективності педагогічних умов формування готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків у процесі професійної підготовки; *статистичні* – методи математичної статистики для визначення достовірності отриманих результатів.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота здійснювалася на базі Уманського державного педагогічного університету імені

Павла Тичини, Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, Рівненського державного гуманітарного університету. На різних етапах у дослідженні брали участь 482 студенти, із них 405 у контрольних та експериментальних групах та 23 викладача закладів вищої освіти.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

– *вперше* розроблено модель формування готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків у процесі професійної підготовки, яка охоплює такі блоки: методологічно-цільовий (мета, підходи, принципи); змістово-операційний (етапи, зміст, форми, методи, технології); результативно-оцінний (критерії, рівні, результат); обґрунтовано педагогічні умови формування готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків у процесі професійної підготовки (інтеграція психологічних і педагогічних знань у процесі оновлення змісту фахових дисциплін; розвиток у майбутніх психологів ціннісного ставлення до роботи із сім'ями підлітків на основі використання інноваційних форм та активних методів; включення студентів в реальну практичну взаємодію із сім'ями підлітків з використанням педагогічних технологій через оптимальне поєднання аудиторної та позааудиторної роботи);

– *уточнено* сутність ключових понять дослідження: «робота майбутніх психологів із сім'ями підлітків», «готовність майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків», «формуванням готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків»; критерії (мотиваційно-ціннісний, когнітивно-інтелектуальний, діяльнісно-практичний), їх показники та рівні готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків (високий, середній, низький);

– *удосконалено* форми, методи освітнього процесу щодо підготовки майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків;

– *подальшого розвитку* набули інтеграційні процеси професійної підготовки психологів до роботи із сім'ями підлітків та наповнення їх відповідним змістом.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробці та впровадженні в освітній процес закладів вищої освіти методики діагностування рівнів готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків, оновленні змісту дисциплін «Вступ до спеціальності», «Соціальна психологія», «Основи психологічного консультування», «Психодіагностика», «Організаційна психологія», «Методика роботи психолога», «Психологія сім'ї», проведенні спецсеминарів «Робота психолога з сім'ями підлітків», «Зміст, форми і методи роботи із сім'ями підлітків»; використанні психолого-педагогічних тренінгів, активізації самостійної роботи майбутніх психологів для отримання знань, умінь та досвіду роботи із сім'ями підлітків.

Матеріали дослідження можуть бути використані у освітньому процесі закладів вищої освіти при викладанні фахових дисциплін, спецсеминарів для підготовки майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків; у подальших дослідженнях з теорії та методики професійної освіти.

Результати дослідження *впроваджено* у освітній процес Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка № 2784/01 від 22.12.2018), Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (довідка № 368-н від 21.12.2018), Рівненського державного гуманітарного університету (довідка № 141-01-12 від 19.12.2018).

Особистий внесок автора. У статті «Модель формування готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків у процесі професійної підготовки» (у співавторстві з О. І. Безлюдним (2017)) подано характеристику змістово-операційного (етапи, зміст, форми, методи, технології) та результативно-оцінного блоків моделі (внесок автора 65%).

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати дослідження обговорювалися на науково-практичних конференціях різного рівня: *міжнародних* – «Модернізація освітнього середовища: проблеми та перспективи» (Умань, 2018), «Інноваційні технології навчання в епоху цивілізаційних змін» (Вінниця, 2018); *всеукраїнських* – «Формування здоров'язберігаючих компетенцій дітей та молоді: проблеми, розвиток, супровід (Умань, 2016), «Інклюзивна освіта: теорія, методика, практика» (Умань, 2017), «Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистісного зростання дитини з особливими потребами» (Вінниця, 2018), Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень (Вінниця, 2018).

Результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри педагогіки та освітнього менеджменту та звітних наукових конференціях Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (2016–2018).

Публікації. Основні результати дослідження викладено у 16 публікаціях автора (1 – у співавторстві), із них: 9 статей відображають основні наукові результати (3 – у зарубіжному фаховому виданні), 6 – апробаційного характеру, 1 – додатково відображає результати дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (354 найменувань, із них 5 – іноземною мовою), 15 додатків на 192 сторінках. Загальний обсяг роботи становить 459 сторінок, з них 216 сторінок – основний текст. Робота містить 9 рисунків, 47 таблиць.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, її зв'язок із науковими програмами, планами, темами, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет наукового пошуку; сформульовано гіпотезу, окреслено комплекс методів дослідження; розкрито наукову новизну й практичне значення одержаних результатів; наведено відомості про впровадження, апробацію результатів дослідження, публікації, структуру та обсяг дисертації.

У **першому розділі** – «*Теоретичні основи формування готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків у процесі професійної підготовки*» – проаналізовано ступінь розробленості проблеми формування готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків у процесі професійної підготовки; розкрито сутність та подано змістову характеристику ключових понять дослідження; висвітлено особливості професійної діяльності майбутніх психологів в аспекті роботи із сім'ями підлітків.

В останні роки питанням ролі, функціям сучасної сім'ї, орієнтації майбутнього педагога та психолога на ціннісну взаємодію із сім'єю приділяють увагу такі дослідники як О. Карабанова, Л. Любчак, В. Мініяров, Т. Петрова, Н. Посисоєв,

Ю. Сидоренко, Л. Часовська, Ю. Якубова та ін. Науковці доводять, що сім'я як біосоціальне утворення принципово відрізняється від інших соціальних суб'єктів своєю роллю у формуванні та розвитку системи суспільно значущих ціннісних орієнтацій, оскільки тільки в родині есплікується культурний сенс вітальних цінностей і персоніфікується їх інтеграція в світ артефактів.

У процесі дослідження встановлено, що науковці розглядають сім'ю (роль, значення, типи, проблеми) на основі функціонального підходу (Р. Байярд, О. Безпалько, І. Дубровіна, С. Комова, Е. Сахапова, І. Солодилова, О. Товканець та ін.). Саме через цей підхід може бути зрозумілою характеристика основних функцій (репродуктивна, економічна, господарсько-побутова, виховна, регулятивна, соціально-статусна, дозвіллева, рекреативна, комунікативна, сексуальна, виробничо-трудова) на реалізацію яких сім'я орієнтована. Системно-структурний підхід до вивчення сім'ї (класифікація цінностей шлюбу; типологія чинників ризику, що викликають розлучення; типологія подружніх конфліктів; типологія цінностей сім'ї, типологія сім'ї в цілому) використовують вчені І. Григ, А. Капська, А. Кочубей, Н. Куб'як, А. Макаренко, Н. Максимова, Е. Сахапова, І. Солодилова, І. Титаренко, В. Торохтій, I. Alexander, R. Beavers, T. Parsons та ін., які до ознак сім'ї як педагогічної системи відносять: цілісність, стабільність, відкритість, здатність до самоорганізації, саморозвитку, синтезогенезу. Соціологічний підхід до розгляду сім'ї (Р. Бернс, Т. Кравченко, О. Райкова, М. Раттер, Г. Філіпчева та ін.) спрямований на вивчення соціальної сутності сім'ї та її взаємодії з іншими соціальними інститутами. Представники діяльнісного підходу (О. Акмаєва, Т. Галкіна, О. Кожухова, С. Миронова, А. Обухівська, О. Романенко, Л. Ханзерук, А. Шевцов, О. Щокіна, О. Шостакович та ін.) досліджують основні види діяльності і взаємини в сім'ї та їх вплив на розвиток особистості; роль школи, вчителів, психологів в управлінні цією діяльністю. На основі культурологічного підходу сім'я визнається дослідниками (Е. Данилова, І. Крапивка, І. Міняйло, О. Шумакова та ін.) основним носієм культурних зразків, успадкованих з покоління в покоління, а також необхідною умовою для соціалізації особистості.

На основі теоретичного аналізу наукових напрацювань встановлено, що педагогічна взаємодія психолога з сім'єю підлітка є системою взаємопов'язаних дій в тріаді «психолог – учень – батьки», спрямованою на освіту, розвиток, формування особистості підлітка; здатністю розробляти індивідуальні проекти взаємодії з сім'єю. Проте, наукові знання в публікаціях дослідників потребують систематизації, структуризації, доповнення тими методами і засобами, за допомогою яких вони зможуть комплексно вирішувати проблеми надання психолого-педагогічної допомоги сім'ям різних типів у сучасних умовах.

Для розкриття означеної проблеми увагу приділено специфіці підготовки майбутніх психологів до роботи із сім'єю підлітків, яку досліджували науковці І. Акиндінова, В. Бажанюк, Ж. Вірна, Б. Дем'яненко, Н. Нагорна, Л. Смеречак, А. Фурман, Т. Червона та ін. Дослідники доводять, що підготовка психологів в системі вищої освіти є поетапним і динамічним процесом їх входження у професію.

У психологічній науці склалися певні передумови для розробки проблеми професійної підготовки майбутніх психологів: їх підготовка до роботи з сім'ями підлітків, специфіка організації цієї роботи, професійне становлення майбутніх

психологів, виокремлення вимог до особистості психолога (Г. Абрамова, О. Бондаренко, В. Бочелюк, І. Вачков, В. Волошина, Е. Ейдемільер, Н. Мась, Н. Пов'якель, Н. Пророк, В. Семиченко, Л. Сماشна, Я. Стреляу, Т. Титаренко та ін.).

Проблеми підготовки соціальних педагогів та практичних психологів до взаємодії із сім'єю, із батьками і дітьми розглядаються у соціологічних дослідженнях (О. Агарков, О. Безпалько, О. Водяна, І. Григ, І. Зверева, О. Карпенко, А. Кочубей, І. Крапивка, Л. Часовська, Л. Романовська, Ю. Сидоренко, В. Сластьонін та ін.).

Особливу увагу педагогів привертає підготовка майбутніх психологів, зорієнтованих на роботу з дітьми вразливих категорій, а також із їхніми сім'ями в аспекті інклюзивного навчання (Ю. Битько, О. Водяна, У. Голоднюк, В. Григоренко, Т. Ілляшенко, А. Капська, М. Карпа, А. Колупаєва, В. Кот, І. Луценко, О. Мамай, С. Миронова, Л. Нижник, А. Обухівська, Д. Романовська, О. Сагірова, О. Товканець, І. Трубавіна, А. Шевцов, Я. Юрків та ін.). Автори наголошують на винятковій важливості професійної діяльності психологів з дітьми вразливих категорій та доводять, що психологи відчують основні труднощі у знаннях з корекційної педагогіки, спеціальної та педагогічної психології, які забезпечують розуміння і реалізацію підходів до індивідуалізації навчання дітей з особливими освітніми потребами.

Аналіз проблеми підготовки майбутніх психологів у теорії і практиці дозволяє зробити висновок про те, що: по-перше, майбутній психолог як особистість розвивається в освітньому процесі, зміст і організація якого мають враховувати основні функції майбутньої професії; по-друге, заклади вищої освіти, у яких здійснюється підготовка психологів, не використовують повною мірою можливості і не враховують специфіки праці психолога як інтегративного процесу взаємодії з сім'єю підлітків; по-третє, підвищення ефективності процесу підготовки в закладах вищої освіти обумовлює необхідність розробки науково обґрунтованої системи організації освітнього процесу як основи підготовки майбутнього психолога.

У цьому контексті одним з пріоритетних напрямів підготовки майбутніх психологів є формування їх готовності до професійної діяльності, зокрема готовності до роботи з сім'єю, яку досліджують Н. Байбекова, А. Балашова, Т. Жванія, О. Затворнюк, Н. Куб'як, Н. Пов'якель, Г. Пономарьова, Я. Чаплак, О. Черепехіна, А. Швалб та ін.

Проведений аналіз показав, що виокремлена проблема досить актуальна, проте мало розроблена в сучасній науці, а формування готовності майбутнього психолога до роботи із сім'ями підлітків може бути дослідженим в рамках психологічної, педагогічної та соціальної наук, які, займаючись вивченням фахівців системи «людина-людина», сприяють виявленню найважливіших факторів досягнення вершин у професійній діяльності, зокрема в діяльності психолога.

Розгляд сутності та змісту ключових понять дослідження здійснено на основі аналізу таких категорій, як «сім'я» (О. Безпалько, О. Бичкова, О. Буковська, А. Капська, С. Комова, І. Солодилова та ін.), «педагогічна взаємодія», «взаємодія школи та сім'ї», «взаємодія школи та сім'ї підлітка», «робота психолога із батьками» (на філософському рівні (О. Кожурова), психологічному (І. Вачков, М. Недвецька), педагогічному (О. Акмаєва, Ю. Генварева), соціальному (О. Карпенко, Т. Кравченко).

Проведений аналіз вищезазначених понять дав можливість сформулювати ключове поняття «робота майбутніх психологів із сім'ями підлітків» під якою розуміємо процес, побудований на циклічній, причинній залежності, при якій діяльність психолога виступає як інтегруючий фактор, що забезпечує ефективність виховання, розвитку й самореалізації підлітка за усіма напрямками (діагностика, просвіта, профілактика, корекція), що здійснюються за запитом або за показаннями для доцільного розкриття і використання можливостей і здібностей підлітка, досягнення ним особистісних цілей і планів.

Для розгляду ключового поняття «готовність майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків» у психолого-педагогічній літературі існує декілька підходів функціональний (Т. Галкіна, Л. Лежніна, І. Солодилова), особистісно-діяльнісний (О. Амосова, Н. Байбекова, М. Донцова, М. Недвецька), культурологічний (І. Горохова, О. Шостакович, О. Чумакова), психологічний (А. Балашова, В. Єфименко, Т. Жванія, С. Комова, О. Райкова, А. Швалб, І. Яценко), компетентнісний (О. Затворник, Н. Мась).

Узагальнюючи різні точки зору на сутність аналізованого поняття, розглядаємо «готовність майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків» як новоутворення особистості, в якому інтегруються професійні знання, особливі вміння та навички організації роботи з сім'ями підлітків, розмежовуються цінності педагогічної та професійної діяльності, що підвищує якість взаємодії майбутніх психологів, батьків і підлітків та забезпечується координація взаємодії з іншими фахівцями соціальної та педагогічної сфери.

Під формуванням готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків у процесі професійної підготовки розуміємо цілеспрямований процес включення майбутніх фахівців до психолого-педагогічної діяльності з організації роботи із сім'ями підлітків, формування у них позитивного ставлення до цієї діяльності, здатності до розпізнавання і розуміння проблем сім'ї та творчого пошуку їх раціонального вирішення у процесі співпраці.

Доведено, що професійна діяльність психолога має особливості, пов'язані зі складністю, неоднозначністю психічних процесів, властивостей і станів людини та їх проявів у різних галузях людської діяльності, міжособистісної і соціальної взаємодії. Робота психолога орієнтована на допомогу іншим людям у вирішенні складних життєвих проблем. Тому вибір саме психологічної професії передбачає чітко виражену гуманітарну орієнтацію (орієнтацію на людину з її проблемами).

Аналіз психолого-педагогічної літератури та практичної діяльності з організації та здійснення роботи із сім'ями різних типів дозволяє зробити висновок, що робота повинна носити диференційований характер, форми і методи допомоги і підтримки сім'ям, мають обиратися відповідно до проблем, які відчуває конкретна сім'я; головною особою в організації і здійсненні роботи із сім'ями є психолог як фахівець з профілактики неблагополуччя в стані психічного та психологічного здоров'я, що забезпечує психологічну безпеку розвитку особистості в умовах конкретного середовища.

На основі аналізу праць науковців до професійно важливих якостей психолога відносимо: емоційні, комунікативні, когнітивні, мотиваційні, практичні, рефлексивні, інноваційні. Індивідуально-особистісними характеристиками є: спостережливість,

загальна інтелектуальність, аналітичне мислення, творчий склад розуму, дотримання моральних і правових норм поведінки, чітка мова, розвинена інтуїція.

У другому розділі – *«Діагностика готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків у процесі професійної підготовки»* – здійснено моніторинг готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків, уточнено критерії, показники та рівні готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків; висвітлено організацію дослідно-експериментальної роботи та методику проведення констатувального етапу.

Здійснено моніторинг готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків на основі аналізу змісту фахових дисциплін («Вступ до спеціальності», «Соціальна психологія», «Основи психологічного консультування», «Психодіагностика», «Організаційна психологія», «Методика роботи психолога», «Психологія сім'ї»), виробничої практики та результатів опитування педагогів, психологів, батьків та студентів.

Аналіз результатів моніторингу показав, що на процес формування готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків негативно впливають такі фактори: зміст фахових дисциплін і виробничої практики не сприяє орієнтації на формування важливої складової професії психолога – роботи із сім'ями підлітків; загальні відомості, отримані у теоретичній підготовці, не призводять до формування умінь взаємодіяти з батьками, не актуалізують потребу майбутнього психолога спільно з батьками вирішувати завдання супроводу освіти, розвитку та самореалізації підлітка; педагоги та психологи шкіл називають важливими проблемами виховання дітей, їх здоров'я, профорієнтацію, поведінку, організацію спільних з батьками шкільних заходів, психологічну допомогу батькам і дітям, взаєминам батьків і вчителів; до «наболілих» тем відносяться психофізичний розвиток дітей, взаємини в сім'ї, права та обов'язки, зниження у дітей інтересу до навчання; школа батьками позитивно оцінюється в тій мірі, в якій вона забезпечує високу якість знань. Цю оцінку школи знижує недостатня увага до формування самостійності й ініціативи та врахування інтересів дітей; студенти в основному обізнані із сімейними формами устрою дітей, дещо орієнтуються у змісті психолого-педагогічної діяльності із сім'єю, проте не володіють практичними навичками і прийомами надання родині реальної і своєчасної психологічної допомоги, уявлення студентів про функції сім'ї неточні, не сформовані у них уявлення про психолого-педагогічну допомогу сім'ї, про методи роботи з різними категоріями сімей.

Отже, актуальні та складні проблеми формування готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків вирішуються повільно, без необхідного організаційно-методичного забезпечення, що звичайно позначається на якості підготовки майбутніх психологів.

На основі теоретичного аналізу досліджень з питань підготовки та вимог до майбутнього психолога, який організовує роботу з сім'ями підлітків, визначено критерії готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків: мотиваційно-ціннісний (МЦ), когнітивно-інтелектуальний (КІ) і діяльнісно-практичний (ДП).

Мотиваційно-ціннісний критерій характеризують цінності, мотиви, потреби тощо, які мають такі показники: схильності, переконання, стійкий характер мотивів

обраної професії, що відображає потребу в ній, сформованість мотивів психолого-педагогічної роботи з батьками та підлітками, характер ставлення до роботи з сім'ями підлітків, орієнтація на цінності сім'ї у професійній діяльності.

Когнітивно-інтелектуальний критерій включає систему професійних знань, що дозволяють конструювати і здійснювати діяльність, зокрема й організацію роботи з батьками підлітків та характеризується такими показниками: володіння професійною термінологією, глибиною засвоєння психолого-педагогічних знань про сім'ю, батьків, сімейне виховання, методика роботи з батьками підлітків; розумінням місця і ролі сім'ї у процесі формування особистості; знаннями виховних механізмів педагогічного процесу сім'ї, його закономірностей і рушійних сил, прагненням створити власний банк оригінальних ідей і технологій взаємодії з батьками.

Діяльнісно-практичний критерій представлений вмінням визначати цілі роботи з батьками, планувати роботу, здійснювати відбір засобів і форм, оцінювати результати цієї взаємодії за такими показниками: сформованість умінь і навичок здійснювати роботу з батьками підлітків, ефективно застосовувати свої знання, займатися самоосвітою з теорії та практики організації роботи з батьками підлітків, впроваджувати нові способи взаємодії, технології, форми і ресурси у роботі з батьками, володіння способами і прийомами вирішення основних професійних завдань у роботі із сім'ями підлітків.

Рівнями готовності майбутніх психологів до роботи з сім'ями підлітків визначено високий, середній та низький, кожен з яких характеризується наявністю у різній ступені вираженого співвідношення критеріїв і ознак готовності фахівця до роботи з сім'єю.

Емпіричне дослідження проводилося в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини, Центральноукраїнському державному педагогічному університеті імені Володимира Винниченка, Рівненському державному гуманітарному університеті.

Навчання в експериментальних групах (207 осіб) відрізнялося від контрольних (198 осіб) насамперед тим, що в них використовувалися нетрадиційні форми, методи і прийоми формування необхідних умінь і навичок. Практична діяльність в експериментальній групі почалася з першого курсу. У контрольних групах завдання спрямовувалися на засвоєння знань і формування умінь, передбачених програмою, необхідних у майбутній професійній діяльності; навчання йшло за традиційною методикою.

Для проведення дослідно-експериментальної роботи сформовано комплекс діагностичних методик. Мотиваційно-ціннісний критерій визначався за допомогою таких методик: анкети для визначення розуміння детермінаційних процесів виникнення проблем у системі батьківсько-дитячих відносин (Н. Храмова); вільних описів (А. Бодальов); «Мотивація професійної діяльності» (К. Замфір, модифікація А. Реана); вивчення чинників привабливості професії (В. Ядов, модифікація Н. Кузьміної, А. Реана); вивчення мотивів навчальної діяльності (модифікація А. Реана, В. Якуніна); діагностики прийняття інших; «Ціннісні орієнтації»

М. Рокича; тест-опитувальника життєвих цінностей (за Сеніним); вивчення цінностей особистості (Ш. Шварца); тест-анкет на виявлення професійно важливих якостей психолога; самоактуалізаційного тесту (САТ); особистісного семантичного диференціалу (Ч. Осгуд); методики для визначення індексу життєвого стилю, потреби в досягненні успіху; авторських анкет.

Для визначення сформованості когнітивно-інтелектуального критерію використано такі методики: дидактичний тест для контролю залишкових знань з педагогіки, психології (Н. Вьюнова, Ю. Хлоповських), таксономія навчальних завдань (за Д. Толлінгеровою); тест структури інтелекту Р. Амтхауера; методику В. Панюшкіна для визначення характеру активності першокурсників у ситуації взаємодії із сім'ями підлітків; методику В. Ляудіс – орієнтованість майбутніх психологів на реалізацію тих чи інших форм роботи з батьками; авторські анкети.

Діяльнісно-практичний критерій визначався за допомогою методик: оцінки індивідуально-психологічних особливостей особистості; тест-опитувальника 16 PF Кеттела для визначення домінування у психологів схильностей до практичної та дослідницької діяльності; тестових завдань з виявлення гнучкості психотехнічного реагування у процесі психологічного консультування (А. Бане); тестових завдань з виявлення здатності вирішувати проблемні завдання у процесі психологічного консультування (В. Квінн); методики діагностики комунікативних й організаторських здібностей (КОС-2) (В. Синівський, Б. Федоришин); вивчення самооцінки (Т. Дембо, С. Рубінштейн); рисунку сім'ї (Ч. Ширн, К. Расселл); методики проведення фокус-групи (Н. Родіна); авторських анкет.

Аналіз рівнів готовності студентів до роботи із сім'ями підлітків за результатами констатувального етапу підтвердив їх сформованість за МЦ та ДП критеріями на низькому рівні, КІ – середньому в обох групах. Проте між рівнями сформованості критеріїв готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків у контрольній та експериментальній групах відсутня значна різниця.

Отже, вивчення стану готовності студентів до роботи із сім'ями підлітків показало, по-перше те, що першокурсники, маючи певні уявлення про психологічні явища, відчувають значну нестачу знань про зміст психологічних та педагогічних понять, не розуміють основні проблеми сімей. По-друге, у зв'язку з відсутністю досвіду психологічної роботи у студентів не сформовані вміння, необхідні для організації та здійснення роботи із сім'ями підлітків. По-третє, першокурсники орієнтовані більшою мірою на отримання системи знань і в меншій мірі на людину, дитину та її сім'ю.

Аналіз результатів дослідження дозволив виділити два провідних суб'єктивних чинника, що знижують інтерес і активність студентів у роботі з батьками. Перший чинник – невіра студентів в те, що сім'я може реально впливати на успішність, відвідуваність, дисципліну і на взаємини дитини з психологом, учнями у класі, а також на їх статус. Отже, практично у всіх студентів відсутня установка на доцільність роботи із сім'єю підлітків. Другий чинник – труднощі, які студенти відчувають при організації роботи з батьками при безпосередньому спілкуванні з ними: дискомфорт у роботі з батьками через різницю у віці; недостатній рівень практичних умінь з вибору теми, форм і методів роботи з

батьками, дефіцит досвіду реальної психологічної роботи з сім'ями; недостатній досвід вирішення проблемних професійних завдань.

За результатами констатувального експерименту сформульовано висновок про необхідність внесення коректив в їх професійну підготовку.

У третьому розділі – *«Експериментальна перевірка педагогічних умов формування готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків у процесі професійної підготовки»* – розроблено модель, обґрунтовано й експериментально перевірено педагогічні умови формування готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків у процесі професійної підготовки; розкрито методику проведення формувального експерименту та проаналізовано результати дослідно-експериментальної роботи.

На основі аналізу теоретичних і практичних досліджень розроблено модель формування готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків у процесі професійної підготовки, яка охоплює такі блоки та їх складники: методологічно-цільовий (мета, підходи, принципи), змістово-операційний (етапи, зміст, форми, методи, технології), результативно-оцінний (діагностичний інструментарій, критерії, рівні, результат), що відображають специфіку підготовки майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків і забезпечують їх готовність до здійснення цього процесу у професійній діяльності (рис. 1).

Розроблено програму формувального експерименту, яка включала: збагачення дисциплін «Вступ до спеціальності», «Соціальна психологія», «Основи психологічного консультування», «Психодіагностика», «Організаційна психологія», «Методика роботи психолога», «Психологія сім'ї» відповідним матеріалом; упровадженням спецсемініарів: «Робота психолога з сім'ями підлітків», «Зміст, форми і методи роботи із сім'ями підлітків»; використання психолого-педагогічних тренінгів; застосування інноваційних форм: лекції-бесіди, проблемні семінарські заняття, форми, засновані на поєднанні «дискусія + гра», заняття зі спільного проектування супервізорської зустрічі (співпраця двох або більше професіоналів, у ході якої один з них розповідає про свою роботу в умовах повної конфіденційності), майстер-класи тощо; активних методів навчання: «мозковий штурм», рольові, ділові ігри, круглі столи, кейс-метод та технологій: групових, особистісно-орієнтованих, проектних, тренінгових, рефлексивних тощо.

Обґрунтовано педагогічні умови формування готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків у процесі професійної підготовки, реалізація яких здійснювалась під час формувального експерименту.

Перша педагогічна умова – інтеграція психологічних і педагогічних знань у процесі оновлення змісту фахових дисциплін, реалізовувалася на основі оновлення змісту вищезазначених дисциплін, упровадження спецсемініарів «Робота психолога з сім'ями підлітків», «Зміст, форми і методи роботи із сім'ями підлітків», психолого-педагогічних тренінгів; організаційних форм – лекцій, семінарів, дискусій, конкурсів, конференцій, організації самостійних досліджень сім'ї та дитини; методів – роботи в міні групах, написання есе, імітаційних та сюжетно-рольових ігор («Лінія відносин», «Скульптура сім'ї», «Подружній конфлікт» тощо) «круглих столів» «Психологічна допомога сім'ї та дитині» та ін.).

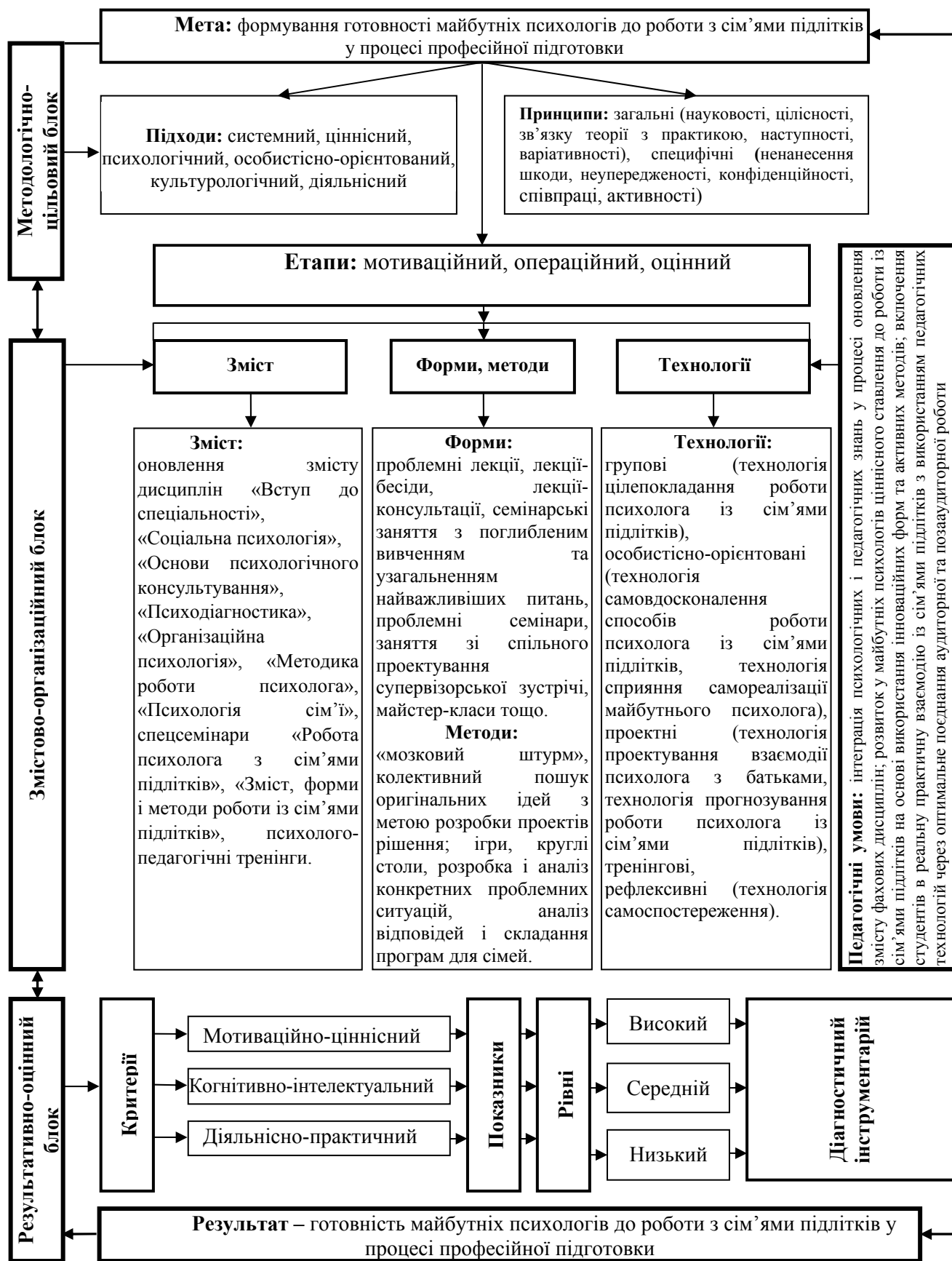

Рис. 1. Модель формування готовності майбутніх психологів до роботи з сім'ями підлітків у процесі професійної підготовки

Реалізація другої педагогічної умови – розвиток у майбутніх психологів ціннісного ставлення до роботи із сім'ями підлітків на основі використання інноваційних форм та активних методів, здійснювалася через такі форми – проблемні лекції («Сучасні тенденції в розвитку сімей», «Проблема влади в сім'ї»), дискусії: «Домашнє вогнище: стереотипи і реальність», «Моя майбутня сім'я і кар'єра», диспути: «Педагогічні помилки батьків та їх причини» («Вступ до спеціальності»), «Використання методу спостереження у вивченні досвіду роботи психологів з батьками школярів» («Психодіагностика»), «Умови ефективної організації батьківських зборів» («Соціальна психологія»), конференції: «Особливості сучасної сім'ї, її структура, динаміка розвитку» («Психологія сім'ї», «Основи психологічного консультування»), «Роль психолога, психологічної науки у попередженні сімейних, національних, релігійних конфліктів» («Основи психологічного консультування»), «Спільна робота класного керівника і психолога з батьками підлітків» («Методика роботи психолога»), екскурсії, тренінги: «Права і обов'язки батьків і дітей в сім'ї» та ін., методи – проблемний метод, моделювання, рольові ігри, розв'язання проблемних ситуацій, психотерапевтичне інтерв'ю, переконання, «мозковий штурм», круглі столи, організація психологічної допомоги, індивідуальне і групове консультування, дебрифінг.

Для реалізації третьої педагогічної умови – включення студентів у реальну практичну взаємодію із сім'ями підлітків з використанням педагогічних технологій через оптимальне поєднання аудиторної та позааудиторної роботи, організовано раціональне їх поєднання через спецсемінари, «Тиждень психології», конкурс психологічних газет, інтелектуальну гру «Брейн Ринг», конкурс емпіриків, майстер-класи, дебати, зустрічі студентів з психотерапевтом з проблем сім'ї, проблемну групу, практичну діяльність, технології: групові (технологія цілепокладання взаємодії психолога з батьками), особистісно-орієнтовані (технологія самовдосконалення способів взаємодії з батьками, технологія сприяння самореалізації майбутнього психолога), проектні (технологія проектування взаємодії психолога з батьками, технологія прогнозування взаємодії з батьками), тренінгові, рефлексивні (технологія самоспостереження).

Отримані результати формульовального етапу доводять, що готовність студентів до роботи із сім'ями підлітків у контрольній групі за МЦ сформована на середньому рівні (59,2 %), експериментальній – високому (75,0 %); за КІ у контрольній групі – середньому (62,4 %), експериментальній – високому (80,0 %); за ДП у контрольній групі – середньому (61,8 %), експериментальній – високому (77,4 %).

Отже, за результатами дослідження констатувального та формульовального етапів експериментальної роботи виявлено зміну рівнів готовності до роботи із сім'ями підлітків студентів контрольної групи із низького на середній, у експериментальній із низького (МЦ та ДП), середнього (КІ) на високий.

У результаті експериментальної роботи в контрольній групі високий рівень готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків зріс порівняно із констатувальним етапом на 3,1 %; середній – на 6,5 %; низький зменшився – на 9,6 %. В експериментальній групі високий рівень готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків зріс на 33,9 %; середній – 12,5 %; низький зменшився на 46,4 %.

У загальному різниця за високим рівнем готовності до роботи із сім'ями підлітків у студентів контрольної та експериментальної груп за результатами дослідно-експериментальної роботи склала 30,8%, середнім – 6,0%, низьким –36,8%.

Динаміку рівнів готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків показано у таблиці 1.

Таблиця 1

Динаміка рівнів готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків (за результатами констатувального та формувального експериментів)

Рівні	Констату- вальний експеримент	Форму- вальний експеримент	Приріст	Констату- вальний експеримент	Форму- вальний експеримент	Приріст
	КГ			ЕГ		
Високий	6 (3,0 %)	12 (6,1%)	3,1	5 (2,4 %)	75 (36,3 %)	33,9
Середній	72 (36,4 %)	85 (42,9%)	6,5	73 (35,3 %)	99 (47,8 %)	12,5
Низький	120 (60,6 %)	101 (51,0%)	-9,6	129 (62,3 %)	33 (15,9 %)	-46,4

Для обробки емпіричних даних використовувалися методи математичної статистики: обчислення процентних співвідношень, оцінка емпіричного розподілу значень показників за допомогою Т-критерію Стьюдента, факторний аналіз з використанням критерію Пірсона.

Отримані результати свідчать про те, що до організації дослідно-експериментальної роботи студенти експериментальних і контрольних груп перебували приблизно на одному рівні готовності до роботи із сім'ями підлітків; після проведення експериментальної роботи студенти експериментальних груп показали більш високі результати, і ми можемо зробити висновок про те, що при організації цілеспрямованого процесу формування готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків, їх рівень значно підвищується, про що свідчать результати дослідження.

Вищевказані дані свідчать про досягнення мети експериментальної роботи, розв'язанні її завдань, підтвердження висунутої гіпотези.

ВИСНОВКИ

У дисертації викладено результати теоретичного узагальнення і розв'язання завдання формування готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків у процесі професійної підготовки, що дозволило обґрунтувати модель забезпечення цього процесу, визначити та експериментально перевірити педагогічні умови. Результати наукового пошуку послугували підставою для низки аргументованих висновків:

1. Проведений аналіз наукових здобутків із проблеми формування готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків у процесі професійної підготовки у науковій літературі показав, що значну частину праць присвячено окремим питанням і напрямам організації цього процесу, зокрема: ролі, функціям

сучасної сім'ї, класифікації типів сімей, орієнтації майбутнього психолога на ціннісну взаємодію із сім'єю, своєчасному виявленню неблагополучних сімей, їх оздоровленню, вчасно наданій психолого-педагогічній підтримці, типології, проблематиці, основним напрямам та формам психолого-педагогічної роботи з сім'ями різних типів, підготовці майбутніх психологів, зорієнтованих на роботу з дітьми вразливих категорій, а також із їхніми сім'ями в аспекті інклюзивного навчання. Особливу увагу приділено професійній діяльності психолога, яка має свою специфіку, пов'язану зі складністю, неоднозначністю психічних процесів, властивостей і станів людини та їх проявів у різних галузях людської діяльності, міжособистісної і соціальної взаємодії.

Проте, незважаючи на стійкий інтерес до проблеми формування готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків у процесі професійної підготовки, вона ще недостатньо розроблена в теорії і практиці сучасної професійної освіти.

Аналіз термінологічного апарату дослідження дозволив уточнити сутність ключових понять. Поняття «робота майбутніх психологів із сім'ями підлітків» характеризує процес, побудований на циклічній, причинній залежності, при якій діяльність психолога виступає як інтегруючий фактор, що забезпечує ефективність виховання, розвитку й самореалізації підлітка за усіма напрямками (діагностика, просвіта, профілактика, корекція), що здійснюються за запитом або за показаннями для доцільного розкриття і використання можливостей і здібностей підлітка, досягнення ним особистісних цілей і планів.

Поняття «готовність майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків» розглядаємо як новоутворення особистості, в якому інтегруються професійні знання, особливі вміння та навички організації роботи з сім'ями підлітків, розмежовуються цінності педагогічної та професійної діяльності, що підвищує якість взаємодії майбутніх психологів, батьків і підлітків та забезпечується координація взаємодії з іншими фахівцями соціальної та педагогічної сфери.

Під формуванням готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків у процесі професійної підготовки розуміємо цілеспрямований процес включення майбутніх фахівців до психолого-педагогічної діяльності з організації роботи із сім'ями підлітків, формування у них позитивного ставлення до цієї діяльності, здатності до розпізнавання і розуміння проблем сім'ї та творчого пошуку їх раціонального вирішення у процесі співпраці.

2. Уточнено критерії готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків та їх показники: мотиваційно-ціннісний (схильності, переконання, стійкий характер мотивів обраної професії, що відображає потребу в ній, сформованість мотивів психолого-педагогічної роботи з батьками та підлітками, характер ставлення до роботи з сім'ями підлітків, орієнтація на цінності сім'ї у професійній діяльності); когнітивно-інтелектуальний (володіння професійною термінологією, глибиною засвоєння психолого-педагогічних знань про сім'ю, батьків, сімейне виховання, методика роботи з батьками підлітків; розумінням місця і ролі сім'ї у процесі формування особистості; знаннями виховних механізмів педагогічного процесу сім'ї, його закономірностей і рушійних сил, прагненням створити власний банк оригінальних ідей і технологій взаємодії з батьками); діяльнісно-практичний (сформованість умінь і навичок здійснювати роботу з батьками підлітків, ефективно

застосовувати свої знання, займатися самоосвітою з теорії та практики організації роботи з батьками підлітків, впроваджувати нові способи взаємодії, технології, форми і ресурси у роботі з батьками, володіння способами і прийомами вирішення основних професійних завдань у роботі із сім'ями підлітків). На основі визначених критеріїв та показників схарактеризовано рівні готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків: високий, середній та низький.

3. Здійснено діагностику готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків у процесі професійної підготовки, яка включала проведення пілотажного дослідження та констатувального експерименту. Результати пілотажного етапу засвідчили, що підготовка психологів спрямовується, в основному, на всебічну роботу з учнями, орієнтує на взаємодію з усіма учасниками освітнього процесу, зокрема з батьками; у програмах психолого-педагогічних дисциплін не висвітлено проблему організації і здійснення роботи із сім'ями підлітків; у програмах практики не передбачено сприяння розвитку практичних і методичних умінь студентів з організації роботи із сім'ями підлітків, незалежно від типу сім'ї.

Для розроблення моделі та обґрунтування педагогічних умов формування готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків у процесі професійної підготовки проведено констатувальний експеримент, результати якого засвідчили переважання низького рівня готовності до роботи із сім'ями підлітків. Розкрито причини низького рівня, до яких віднесено: невіру студентів в те, що сім'я може реально впливати на успішність, відвідуваність, дисципліну і на взаємини дитини з психологом, учнями у класі; відсутність установки на доцільність роботи із сім'єю підлітків; дискомфорт у роботі з батьками через різницю у віці; недостатній рівень практичних умінь з вибору теми, форм і методів роботи з батьками; дефіцит досвіду реальної психологічної роботи з сім'ями; недостатній досвід вирішення проблемних професійних завдань.

4. Розроблено та апробовано модель формування готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків у процесі професійної підготовки, яка охоплює такі блоки та їх складники: методологічно-цільовий (мета, підходи, принципи), змістово-операційний (етапи, зміст, форми, методи, технології), результативно-оцінний (діагностичний інструментарій, критерії, рівні, результат), що відображають специфіку підготовки майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків і забезпечують їх готовність до здійснення цього процесу у професійній діяльності. Апробація моделі забезпечувалась активністю студентів (прагнення стати хорошим фахівцем, бажання ефективно організувати роботу з сім'ями підлітків змушують постійно працювати над собою, що призводить до засвоєння нових знань, умінь і навичок) та постійним підвищенням кваліфікації викладачів, що дозволяє уникати помилок, своєчасно коригувати педагогічний процес, ефективно й економно використовувати час, ресурси тощо.

Визначено й зреалізовано педагогічні умови формування готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків у процесі професійної підготовки: інтеграція психологічних і педагогічних знань у процесі оновлення змісту фахових дисциплін; розвиток у майбутніх психологів ціннісного ставлення до роботи із сім'ями підлітків на основі використання інноваційних форм та активних методів; включення студентів у реальну практичну взаємодію із сім'ями підлітків з

використанням педагогічних технологій через оптимальне поєднання аудиторної та позааудиторної роботи.

Перша педагогічна умова реалізовувалася на основі оновлення змісту дисциплін: «Вступ до спеціальності», «Соціальна психологія», «Основи психологічного консультування», «Психодіагностика», «Організаційна психологія», «Методика роботи психолога», «Психологія сім'ї», упровадження спецсеминарів «Робота психолога з сім'ями підлітків», «Зміст, форми і методи роботи із сім'ями підлітків», психолого-педагогічних тренінгів; організаційних форм – лекції, семінари, диспути, дискусії, вікторини, конкурси, конференції, організація самостійних психолого-педагогічних досліджень сім'ї та дитини; методів – робота в міні групах, написання есе, імітаційні та сюжетно-рольові ігри («Лінія відносин», «Скульптура сім'ї», «Подружній конфлікт» тощо) «круглий стіл» («Психолого-педагогічні підходи в сучасній роботі із сім'ями», «Психологічна допомога сім'ї та дитині» та ін.).

Реалізація другої педагогічної умови здійснювалася через такі форми – проблемну лекцію («Сучасні тенденції в розвитку сімей», «Проблема влади в сім'ї»), дискусії («Домашнє вогнище: стереотипи і реальність», «Моя майбутня сім'я і кар'єра»), диспути («Педагогічні помилки батьків та їх причини» («Вступ до спеціальності»), «Використання методу спостереження у вивченні досвіду роботи психологів з батьками школярів» («Психодіагностика»), «Умови ефективної організації батьківських зборів» («Соціальна психологія») тощо), конференції («Особливості сучасної сім'ї, її структура, динаміка розвитку» («Психологія сім'ї», «Основи психологічного консультування»), «Роль психолога, психологічної науки у попередженні сімейних, національних, релігійних конфліктів» («Основи психологічного консультування»), «Спільна робота класного керівника і психолога з батьками підлітків» («Методика роботи психолога») тощо), екскурсії, тренінги («Права і обов'язки батьків і дітей в сім'ї»), методи – проблемний метод, моделювання, рольові ігри, розв'язання проблемних ситуацій, психотерапевтичне інтерв'ю, переконання, мозковий штурм, круглі столи, організацію психологічної допомоги, індивідуальне і групове консультування, дебрифінг.

Для реалізації третьої педагогічної умови організовано раціональне поєднання аудиторної та позааудиторної діяльності студентів через спецсеминар «Зміст, форми і методи роботи із сім'ями підлітків», «Тиждень психології», конкурс психологічних газет, інтелектуальну гру «Брейн Ринг», конкурс емпіриків, майстер-класи, дебати, зустрічі студентів з психотерапевтом з проблем сім'ї, проблемну групу, практичну діяльність, технології: групові (технологія цілепокладання взаємодії психолога з батьками), особистісно-орієнтовані (технологія самовдосконалення способів взаємодії з батьками, технологія сприяння самореалізації майбутнього психолога), проектні (технологія проектування взаємодії психолога з батьками, технологія прогнозування взаємодії з батьками), тренінгові, рефлексивні (технологія самоспостереження).

Ефективність педагогічних умов доведено результатами формувального експерименту: збільшилася кількість студентів із високим рівнем готовності до роботи із сім'ями підлітків в експериментальній групі, тоді як у контрольній групі цей показник майже не збільшився. Результати дослідження свідчать про динамічні позитивні зміни показників формування готовності майбутніх психологів до роботи

із сім'ями підлітків експериментальних груп під впливом запропонованих нововведень.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в таких напрямках: підготовка майбутніх психологів до роботи з асоціальними сім'ями; психолого-педагогічної підтримки сімей, що мають дітей з обмеженими освітніми можливостями; роботи з батьками з підвищення їх психолого-педагогічної культури.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Безлюдний О. І., Кобилянська Т. В. Модель формування готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків у процесі професійної підготовки. *Балканско научно обозрение*. 2017. № 1. С. 9–14.

2. Кобилянська Т. Професійна діяльність психолога освітнього закладу у порівнянні з суміжними видами діяльності. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. Миколаїв, 2018. № 3(62). Т. 2. С. 135–140.

3. Кобилянська Т. Напрями роботи майбутнього психолога із сім'ями підлітків. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. Кам'янець-Подільський, 2018. Вип. 25(2-2018), ч. 1. С. 77–84.

4. Кобилянська Т. В. Особистісні та професійно важливі якості майбутнього психолога. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2018. VI (74). Issue 180. Pp. 78–80.

5. Кобилянська Т. В. Методологічні підходи до розкриття життєдіяльності сім'ї як унікальної системи. *World Science*. 2018. № 10(38). Vol. 2. Pp. 16–22.

6. Кобилянська Т. Типологія сімей за різними ознаками. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. Умань, 2018. Вип. 2. С. 131–142.

7. Кобилянська Т. В. Професійна діяльність психолога відповідно до типу сім'ї. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Педагогіка, психологія, філософія»*. Міленіум, 2018. Вип. 291. С. 106–112.

8. Кобилянська Т. В. Підготовка майбутніх психологів до взаємодії із сім'ями підлітків. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. Умань, 2018. Вип. 17. С. 192–204.

9. Кобилянська Т. Характеристика готовності до професійної діяльності як педагогічної категорії. *Молодь і ринок*. 2018. № 11(166). С. 164–170.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

10. Кобилянська Т. Ціннісне ставлення майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків. *Формування здоров'язберігаючих компетенцій дітей та молоді: проблеми, розвиток, супровід*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., (Умань, 21 квіт. 2016 р.). Умань: Візаві, 2016. С. 101–105.

11. Кобилянська Т. Аналіз поняття «сім'я» в аспекті діяльності майбутнього психолога до роботи із сім'єю. *Вісник Науково-дослідної лабораторії інклюзивної*

педагогіки: матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. *Інклюзивна освіта: теорія, методика, практика*, (Умань, 22 берез. 2017 р.). Умань: Візаві, 2017. Вип. III. С. 138–142.

12. Кобилянська Т. Структурний підхід до вивчення сім'ї як системи. *Модернізація освітнього середовища: проблеми та перспективи*: матеріали Четвертої Міжнар. наук.-практ. конф., (Умань, 11–12 жовт. 2018 р.). Умань: Візаві, 2018. С. 102–106.

13. Кобилянська Т. В. Удосконалення підготовки майбутніх психологів для роботи з дітьми вразливих категорій. *Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистісного зростання дитини з особливими потребами*: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф з міжнар. участю, (Вінниця, 8–9 листоп. 2018 р.). Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2018. Вип. 1. С. 77–82.

14. Кобилянська Т. В. Взаємодія школи і сім'ї підлітка та робота майбутнього психолога із сім'ями підлітків: точки дотику. *Дидаскал*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю «Педагогічна освіта в Україні: пошуки, стратегія, перспективи розвитку», (Полтава, 20–21 листоп. 2018 р.). Полтава, 2019. № 19. С. 82–85.

15. Кобилянська Т. В. Ієрархія понять «підготовка» та «готовність» майбутнього психолога до роботи із сім'єю. *Інноваційні технології навчання в епоху цивілізаційних змін*: матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., (Вінниця, 30–31 жовт. 2018 р.). Вінниця, 2018. С. 253–255.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

16. Кобилянська Т. В. Психолого-педагогічна діяльність майбутнього психолога. *Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень*: зб. наук. праць за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф., (Вінниця, 20–21 листопада 2018 р.). Вінниця, 2018. Вип. 10(13). С. 143–146.

АНОТАЦІЇ

Кобилянська Т. В. Формування готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків у процесі професійної підготовки. – Кваліфікаційна праця на правах рукопису..

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. – Умань, 2019.

У дисертації викладено результати теоретичного узагальнення і розв'язання завдання формування готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків у процесі професійної підготовки. Доведено актуальність теми, проаналізовано стан її розробки. Уточнено сутність понять: «робота майбутніх психологів із сім'ями підлітків», «готовність майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків», «формування готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків у процесі професійної підготовки». Уточнено критерії (мотиваційно-ціннісний, когнітивно-інтелектуальний, діяльнісно-практичний), їх показники та рівні готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків (високий, середній, низький). Здійснено діагностику готовності майбутніх

психологів до роботи із сім'ями підлітків у процесі професійної підготовки, яка включала пілотажне дослідження та констатувальний етап експерименту.

Визначено й зреалізовано педагогічні умови формування готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків у процесі професійної підготовки: інтеграція психологічних і педагогічних знань у процесі оновлення змісту фахових дисциплін; розвиток у майбутніх психологів ціннісного ставлення до роботи із сім'ями підлітків на основі використання інноваційних форм та активних методів; включення студентів у реальну практичну взаємодію із сім'ями підлітків з використанням педагогічних технологій через оптимальне поєднання аудиторної та позааудиторної роботи.

Ефективність педагогічних умов доведено результатами формувального експерименту: збільшилася кількість студентів із високим рівнем готовності до роботи із сім'ями підлітків в експериментальній групі, тоді як у контрольній групі аналогічний показник значно не збільшився.

Ключові слова: сім'я, підлітки, батьки, робота з підлітками, майбутні психологи, робота із сім'ями підлітків, професійна підготовка, формування готовності майбутніх психологів до роботи із сім'ями підлітків.

Kobylianska T. V. Formation of readiness of intending psychologists to work with families of adolescents in the process of professional training. – Qualifying scientific paper as a manuscript.

Thesis for obtaining a Candidate of Sciences (Pedagogy) degree in Specialty 13.00.04 – Theory and Methods of Vocational Education. – Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University. – Uman, 2019.

The dissertation presents the results of theoretical generalization and solving the problem of forming readiness of intending psychologists to work with the families of adolescents in the process of professional training, which allowed to substantiate the model of ensuring this process, to determine and experimentally verify the pedagogical conditions in the system of professional training of intending psychologists. The relevance of the topic is proved, the state of its development is analyzed. The essence of the concepts such as "work of intending psychologists with the families of adolescents", "readiness of intending psychologists to work with families of adolescents", "formation of readiness of intending psychologists to work with families of adolescents in the process of professional training" is specified. The criteria (motivational-value, cognitive-intellectual, activity-practical), their indicators and levels of readiness of intending psychologists to work with the families of adolescents (high, medium, low) are specified.

The diagnosis of the readiness of intending psychologists to work with the families of adolescents in the process of professional training, which included conducting a pilot study and a qualifying experiment, was performed. The results of the aerodrome phase showed that the training of psychologists is directed, basically, to comprehensive work with students, forms the ways of self-improvement and self-knowledge of oneself as a professional, focuses on interaction with all participants in the educational process, in particular with parents; in the programs of psychological and pedagogical disciplines the problem of organization and implementation of work with the families of adolescents is not highlighted.

The results of the qualitative experiment showed the prevalence of low level of readiness among intending psychologists to work with the families of adolescents.

The model of forming readiness of intending psychologists to work with the families of adolescents in the process of professional training is developed and tested, which covers the following blocks and their components: a methodological and target (goal, approaches, principles); content-operational (stages, content, forms, methods, technologies); productive-evaluative (diagnostic tools, criteria, levels, results), reflecting the specificity of forming readiness of intending psychologists to work with the families of adolescents in the process of vocational training.

Pedagogical conditions of forming readiness of intending psychologists to work with the families of adolescents in the process of vocational training are determined and implemented: integration of psychological and pedagogical knowledge in the process of updating the content of professional disciplines; the development of the intending psychologists' value-attitude towards the work with the families of adolescents on the basis of the use of innovative forms and active methods; inclusion of students in real practical interaction with the families of adolescents using pedagogical technologies through the optimal combination of classroom and non-classroom activities.

The first pedagogical condition was implemented on the basis of updating the content of the professional disciplines, introduction of special seminars, psychological and pedagogical trainings; organizational forms – lectures, seminars, disputes, discussions, quizzes, competitions, conferences, organization of independent psychological and pedagogical researches of a family and children; methods – a method of working in mini groups, writing essays, simulations and story-role games, "round tables".

The implementation of the second pedagogical condition was carried out through the following forms – problem-based lecture, discussions, disputes, conferences, excursions, trainings, methods – problem-based method, modeling, role games, solving problem situations, psychotherapeutic interview, imitation, suggestion, persuasion, analysis, generalization, "brainstorming", observation, round tables, providing psychological help, individual and group counseling, debriefing.

For the implementation of the third pedagogical condition, a rational combination of students' classroom and non-classroom activities is organized, through "Psychology Week", the psychological newspapers' competition, intellectual "Brain Ring" Game, the empiricists' competition, master classes, debates, students' meetings with a psychotherapist on family problems, problem group solving, practical activities, technologies: group (technology of goal-setting interaction between psychologist and parents), person-oriented (technology of self-improvement of methods of interaction with parents, technology for promoting the intending psychologists' self-fulfilment), design (technology of designing psychologist's interaction with parents, technology of forecasting psychologist's interaction with parents), training, reflexive (introspection technology).

The effectiveness of pedagogical conditions has been proved by the results of the molding experiment: the number of students with high readiness to work with the families of adolescents in the experimental group has increased, whereas in the controlled group the same indicator has not increased significantly.

Key words: family, adolescents, parents, work with adolescents, intending psychologists, work with families of adolescents, professional training, formation of readiness of intending psychologists to work with families of adolescents.

Підписано до друку 15.04.2019 р. Формат 60x90/16.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100. Зам. 31.

«Видавництво “Науковий світ”»[®]
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Казимира Малевича (Боженка), 23, оф. 414.
200-87-15, 050-525-88-77
E-mail: nsvit23@ukr.net
Сайт: nsvit.cc.ua